

VYSK. DR. JONAS BORUTA SJ

MINDAUGO LAIKŲ LIETUVA IR VAKARŲ KRIKŠČIONIŠKASIS PASAULIS

Šis mano pranešimas nėra išsamus istorinės Mindaugo laikų krikščionybės situacijos ar to meto Lietuvos istorijos įvykių aptarimas.

Noriu atkreipti dėmesį į keletą bendro pobūdžio idėjų, kurios būtų svarbios mėginant šių laikų stiliumi kiek plačiau pažvelgti į viduramžių vėlyvojo laikotarpio krikščionybės ir pagoniškosios Lietuvos konfliktą. Šį konfliktą tarp „gerų, taikių“ skriaudžiamų mūsų protėvių ir „nedorų grobuonių“ kryžiuočių iki šiol (nuo Daukanto ir romantizmo laikų) didžioji mūsų visuomenės dalis suvokia vien juodos-baltos spalvų spektre. Tokio požiūrio tendencijas dar sustiprino sovietmetis, ypač antrosios sovietinės okupacijos metu diegti mąstymo stereotipai: Vakarų pasaulio (vokiečių tautos) agresyvumas Rytų pasaulio (pirmiausia rusų tautos) atžvilgiu ir „mokslinio“ ateizmo antireliginės, ypač antikatalikiškos nuostatos. Nors tos nuostatos šiandien - praėjus 10 metų po sovietinės sistemos žlugimo - jau nebėra aktualios, tačiau kažkokiais paslaptiniais sąmonės kanalais veikia net ir jaunosios kartos mokslininkų akademiniai rašiniai. Juose viskas lyg ir teisinga, bet iš kažkur atsklinda anos, deformuotos, konjunktūrinės sovietmečio mąstysenos aidas. Nesunkiai atpažįstama ir toji sovietinė konjunktūrinė kalbėjimo maniera. Pavyzdžiui, 1996 m. VU apginto diplominio darbo fragmentas - vienuolinio karinio Vokiečių ordino aptarimas:

„XIII a. I-oje pusėje Livonijoje ir Prūsijoje įsikūrė galingi kariniai ordinai. Pirmieji vienuoliški ordinai steigėsi dviejose vietose: Palestinoje ir Ispanijoje, ten, kur krikščionys kovojo su netikėliais saracėnais. Trečioji jų kūrimosi vieta buvo Pabaltijys, greta šiaurės saracėnų, kaip lietuviai pagonys vėliau buvo pavadinti. Ordinų tikslas buvo tarnauti Bažnyčiai, ginant ir platinant tikėjimą. Vokiečių ordinas, būdamas iš esmės karinė organizacija, panaudojo karingumą savo politinei jėgai ugdyti ir valstybės sienoms plėsti. Pasak J. Jakšto, „... jam nesvarbu buvo, ar tos politikos kelyje jam priešinosi pagonys ar krikščionys. Jam abeji buvo lygūs priešai“.

Žemės badas buvo Ordino „politinės veiklos variklis“, o pagoniškų lietuvių žemių atžvilgiu tokia politika tais laikais galėjo būti ir ideologiškai pateisinama. Pagoniškų kraštų užkariavimas kariniams ordinams buvo vienintelė priemonė įjungti juos į krikščionišką bendruomenę. Iš tikrųjų ta politika reiškė pagoniškų kraštų grobimą“(1).

Taigi lyg ir nieko neteisingo nepasakyta, išskyrus tai, kad vienas XIII a. krikščioniškosios Vakarų Europos istorijos fragmentas apibūdintas vienintele -neigiama, t.y. juoda spalva.

Krikščioniškasis tikėjimas skatintų paieškoti kitų niuansų. Antai XX a. pirmosios pusės katalikų teologas Erikas Pšyvara pateikia tokį krikščioniškojo apaštalinio ir kultūrinio kūrybinio universalizmo apibūdinimą, kuris išreiškia esminį krikščionišką požiūrį į erdvės ir laiko (t.y. istorinėmis) kategorijomis aptariamas

problemas:

„Kaip amžinasis Dievas gyvena ir veikia net ir menkiausiose lūšnelėse, kaip visa gyvena Jo gyvenimu ir veikia Jo veikimu, kaip Kristus ateina į kiekvieną, net ir labiausiai paniekintą, apleistą ir užmirštą širdį, kad ten paliktų savo paveikslą, - taip lygiai ir krikščionio išoriniam darbui turėtų nebūti nieko nepaprasta, nieko nešventa, nieko nereikšminga ir nieko negalima.

Nepaprastas yra tik vienas daiktas - ne visuose matyti Kristų.

Nešventas yra tik vienas daiktas - ne viską daryti Kristui. <! .>

Krikščionis žino, kad nėra vienas amžius nėra gėrio idealas ir nėra vienas - visiškai blogio; kad nėra vienas laikotarpis nėra tik progresas, ir nėra vienas - tik regresas.

Jis nuoširdžiai džiaugiasi savo laikais, pasitinka juos ištiestomis, darbo ištroškusiomis rankomis ir tuoj pradeda brangiame marmure kalti naują Kristaus paveikslą. <...>

Tiesa, jis supranta savo laiko neigiamybes ir klaidas. Bet kaip tik dėl tojo reikalingumas dar padidėja, jo veiklumas dar sustiprėja, nes iš kiečiausio marmuro reikia iškalti gražiausias paveikslas. <.. .>

Krikščionis džiaugiasi savo laiko silpnumis ir klaidomis, nes jis gali suteikti jiems naujos šviesos" (2).

Visuomenėje ir tam tikroje mokslininkų bendrijos dalyje dar tarpukario nepriklausomos Lietuvos laikais tradicinius juodos-baltos spalvos stereotipus nugalėti kvietė, sakysim, prof. V.Mykolaitis-Putinas. Jis dar 1934 m., be kita ko, apžvelgė ir lietuvių kovų su kryžiuočiais epochos problemas, t.y. Mindaugo laikų pagoniškosios Lietuvos ir krikščioniškosios Vakarų Europos reprezentantų konfliktą.

„Keliais šimtmečiais po Kristaus Europos istorijos arenoje pasirodo naujų barbariškų tautų <.. .>

Kolektyvinė jų sąmonė buvo ne tautos, bet bandos sąmonė. Galų gale tos tautos apsistoja vietose ir ima kultūrėti. Tautinė jų sąmonė ima bręsti ir jos ima kurti kultūros vertybes. Kyla klausimas, kokie buvo vyriausi veiksniai, pažadinę tautinę sąmonę ir jų kuriamąją galią? Manau, neapsiriksiu pasakęs, kad tie veiksniai - tai heleniškos kultūros ir krikščionybės pradai <...>

Krikščioniškoji kultūra greitai plečiasi ir auga. Paskiros tautos, tarsi lenktynių eidamos, sąmonėja, stiprėja ir <.. .> reiškia savo tautines savybes įvairiose dvasinio gyvenimo srityse <.. .>

Lietuvių gi tauta tebeglūdėjo - iki XIV šimtmečio pabaigos - uždarame savo pasaulyje, savo tikyboje ir senoje viso gyvenimo santvarkoje.

Taip ilgai neprisiderinusi prie krikščioniškosios epochos reikalavimų, ar lietuvių tauta bent buvo išauginusi pakankamai atsparumo nepasiduoti svetimai įtakai? Deja, to pasakyti negalime. Žinome, kad mūsų senoliai buvo narsūs, kad jie turėjo daug politinės išminties ir gerų vadų, tačiau, deja, jų tautinė sąmonė ir jų kultūra, matyt, buvo gana silpna. Besiplėsdami jie patys pasidavė svetimos kultūros įtakai, priiminėjo svetimą kalbą, svetimus papročius, svetimą raštą. Kitaip būti ir negalėjo <.. .>

Vargu ar ši informacija suderinama su anksčiau minėtame darbe pateikiamu galutiniu Livonijos ordino magistro Andriaus Štirlando ir karaliaus Mindaugo santykių įvertinimu:

„Sandėris tarp Livonijos ordino riterių grupės ir Mindaugo buvo sudarytas kaip priemonė abiejų pusių galutiniams tikslams pasiekti: Livonijos ordino - visai Lietuvai užgrobti, Mindaugo - Žemaitijai užvaldyti" (3), t.y. būti draugais bičiuliais, siekiant skirtingų tikslų.

Kaip būtų galima įveikti tuos tradicinius Lietuvos kryžiaus karų istorijoje priešpriešų stereotipus, kaip įvertinti šią istoriją ne vien tų tradicinių priešpriešų požiūriu? Galėtų būti įvairūs metodai. Kai kuriuos iš jų ir norėčiau įvardyti.

Pirmas - šiuos „vietinėje“ - regioninėje Bažnyčioje - Baltijos šalių Bažnyčioje vykusius įvykius reikėtų nagrinėti neišleidžiant iš akių prieš šiuos įvykius, jų metu ir net paskesniais laikais visuotinėje Bažnyčioje vykusius įvykius, būtent mėginant geriau nei vietinės Baltijos šalių Bažnyčios istorijos kontekste įsigilinti, kas komplikavo Livonijos ir Vokiečių ordinų santykius su Rygos ir Prūsijos vyskupais. Tų vienuolinių (t.y. bažnytinių) institucijų santykius su popiežiumi ir imperatoriumi komplikavo 1076-1122 m. vykęs garsus ginčas tarp popiežiaus ir imperatoriaus dėl investitūros, pasibaigęs Vormso konkordatu.

Livonijos ordino vidinės vienuolinės tvarkos ir dvasingumo problemos, išryškėjusios 1237 m. mėginant sujungti šį Ordiną su Vokiečių ordinu, Vokiečių ordino magistro pasiųstų vizitatorių (inspektorių) nuostabai, Livonijos ordino broliai, „neklausydami savo magistro, vertėsi prekyba, žiauriai elgėsi su vietos gyventojais“. Kaip ši charakteristika dera su tuo metu išsiskleidusią naują vienuolinio gyvenimo dvasia - neturto praktika, kurią ypatinga proga gavo naujai tuo metu įkurti ordinai: pranciškonai (1208 m.), dominikonai (1216 m.), kurie, beje, gana greit įkūrė savo namus ir Rygoje, ir apskritai su vienuolinio gyvenimo esminiais bažnytinės teisės principais, kai buvo aiškus abiejų riterių ordinų siekimas turėti savą „valstybę“. Juk vien dėl šio siekio - Vokiečių (t.y. Kryžiuočių) ordinas negalėjo pasilikti Vengrijos rytuose (Burzenland) kovoti su besiveržiančiais turkais (4).

Hermano von Salzos iš imperatoriaus Frydricho II (Štaufeno) išprašytoji 1226 m. „aukso bulė“, - Rimini privilegija mažai nagrinėta lietuvių istoriografijoje. Ji turėtų būti įvertinta bažnytinės teisės ir vienuolinį gyvenimą reguliuojančių kanonų požiūriu, taip pat popiežių ir imperatoriaus Frydricho II konfliktų fone. Z.Ivinskio aptartoji šios privilegijos sukurta situacija prieštaringa ir neatitinkanti anų laikų ir šių dienų bažnytinės teisės normų:

„Salza iš imperatoriaus Frydricho II, kurio politiniu patarėju ilgai buvo, išsirūpino svarbų dokumentą, vad. Rimini privilegiją (1226.III). Tuo dokumentu (aukso bulė) Kryžiuočių ordino vyr. magistras gavo imperijos kunigaikščio (Reichsfurst) titulą ir visas teises būti savininku to krašto, kurį jis nukariaus. Rimini bulė, sudarydama aiškų teisinį pagrindą kurti Ordino valstybei, pagonių prūsų žemes atidavė Ordinui. Pop. Grigalius IX savo keliu, Ordinui pranešus, kad vysk. Kristijonas yra be žinios dingęs (jis buvo prūsų nelaisvėje), sustiprino Ordino padėtį, paimdamas jo žemes „Šv. Petro globon ir nuosavybėn“ (1234)“ (5).

Juridiniu požiūriu supainiota, dviprasmiška Kryžiuočių ordino situacija tik paryškina, kad Mindaugo karalystė teisės požiūriu (t.y. leninės priklausomybės požiūriu) buvo daug korektiškesnėje nei Kryžiuočių ordinas situacijoje.

Taip pat reikėtų neužmiršti, kad Ordinų Livonijoje ir Prūsijoje buvo skirtinga bažnytinė juridinė priklausomybė: Livonijoje priklausė diecezinio vyskupo jurisdikcijai, o Prūsijoje buvo popiežiškos jurisdikcijos vienuolija. Bažnytinės teisės požiūriu Ordinas -jo vadovai nebuvo savo nuosavybės „suverenai“. Kas gi buvo tųjų valdų vyriausiasis „savininkas“? Turėtų būti popiežius, bet pagal Rimini

privilegiją išėitų, kad imperatorius.

Tad iškyla klausimas, kaip teisės požiūriu vertinti donacinius Mindaugo raštus, ką reiškia, kai krikščionis valdovas savo žemes užrašo vienuoliniam ordinui? Kryžiuočių ordinas turėjo įvairių krikščioniškų valdovų dovanotas žemes valdas įvairiose to meto valstybėse, pavyzdžiui, pasak Z.Ivinskio, per 50 pirmųjų Ordino egzistavimo metų jis turėjo įvairiose Europos šalyse 17 provincijų (vadinamųjų balijų) ir komtūrijų (vien Vokietijoje -12) (6). Istoriografijoje daug diskutuota Mindaugo donacinių privilegijų Ordinui autentiškumo klausimu, bet mažai - dėl tų užrašymų, dovanotų valdų teisinio statuso. Kokiu pagrindu krikščionio karaliaus Mindaugo žemės valdos dovanojimas vienuoliniam ordinui turėjo kitokį juridinį statusą nei, pavyzdžiui, vokiečių ar prancūzų karaliaus dovanotos žemės valdos, kurios tapo vienuolijos, t.y. ordino nuosavybe, bet netapo Ordino valstybės dalimi?

Tai tik keli klausimai, į kuriuos reikia atsakyti netradiciniu, t.y. ligšiolinės lietuvių istoriografijos aspektu. Reikia kvalifikuotų bažnytinės teisės istorijos specialistų atsakymų. Be to, čia suminėtos problemos rodo, kad nagrinėdami Mindaugo laikų Lietuvos ir to meto Vakarų krikščionybės santykius susiduriame su klausimais, kurie buvo sprendžiami ne tik Mindaugo epochoje. Bažnyčios ir valstybės santykių problema, dviejų autonominių galių - dvasinės ir pasaulietinės - santykių problema „iki galo“ neišspręsta ir šandien. O tai skatina tiek istorikus, tiek teisininkus, tiek teologus ir šandien ieškoti naujų sprendimų, patirti naujų atradimų džiaugsmą. Bet tam reikia drąsos peržengti tradicinių stereotipų ribas, ypač drąsos atsisakyti istorijos rašymo vienpusiškų šampų kalba. Reikia pamatyti tas sudėtingas problemas, kurias sprendė Mindaugo laikų krikščioniška Europa, kurios dalis kaip pilnateisė trumpą laiką tada buvo ir Mindaugo valdoma Lietuva.

LITHUANIA AND THE WESTERN CHRISTIAN WORLD IN THE TIMES OF MINDAUGAS

Summary

The report raises questions which could be answered by specialists in the history of the church law. Who was the owner of the fief of the lands in Germany, Western Europe, and Livonia ruled by the Teutonic Order as a monastic institution and what was the status of the lands which Mindaugas had given to the Livonian Order? Was it the same as that of lands given by the sovereigns of other kingdoms which remained the fief of those kingdoms or states? If the status of the lands granted by Mindaugas to monasteries was different, i.e. if they were no longer owned by the ruler, then on what legal grounds was this difference based?

The Christian World during the life of Mindaugas was not monolithic. The interests of the Pope, the Emperor, various rulers and orders of knights were often in conflict. We must leave behind the old-fashioned stereotypes and analyze the history of Lithuania during the rule of Mindaugas and later times not on the basis of the conflict of interests of Western Christianity and pagan Lithuania but in the more complex multi-layered context of the Western Christian World of that period. The article emphasizes the necessity and relevance of such studies.

1. Daukelienė, Bandymai apkrikštyti Lietuvą. Diplominis darbas, VU, 1996, p. 15.
- 2 E. Przywara, Eucharistija ir darbas (Vertė A.Maceina), Marijampolė, 1930, p. 30-45.
3. Daukelienė, min veik., p. 17. (Čia autorė cituoja E.Gudavičiaus straipsnį „Lietuvos krikščionybės priėmimo politinė programa“, Lietuvos istorijos metraštis, 1987, Vilnius, 1988, P- 17.)
- 4 W. Sonthofen, 800 Jahre Geschichte der Deutsche Orden, Augsburg, 1995, p. 64-65.
- 5 Z. Ivinskis, Kryžiuočių ordinas, Rinktiniai raštai (Lietuvių kovos su vokiečiais riteriais), Roma, 1989, t. 3, p. 16-17.
- 6 Ten pat, p. 16.

Iš: Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis. – ISSN 1392-0502. – T. 19, p. 537-544.